

3. Маланюк Є. Ф. Книга спостережень / Євген Маланюк. – Торонто, Канада : Гомін України, 1962. – 525 с.
4. Моруа А. Роберт и Элизабет Браунинг [Текст] / Андре Моруа // Иностранная литература. – 2002. – № 5. – С. 222–237.
5. Павличко С. Д. Зарубіжна література: Дослідження та критичні статті / Соломія Павличко. – К. : Видавництво Соломії Павличко “Основи”, 2001. – 559 с.
6. Українка Леся. Зібрання творів у дванадцяти томах / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1975–1979.
7. Цит. за кн. : Салига Т. Ю. Високе світло : Літ.-крит. студії / Т. Ю. Салига. – Львів : Каменяр, 1994. – 270 с.
8. Barret Browning Elizabeth [Електронний ресурс] // http://members.tripod.com/poetry_pearls/ePoets/BrowningE.htm
9. Poem by Elizabeth Browning [Електронний ресурс] // <http://www.poemhunter.com/poem/a-musical-instrument>.

УДК 883 У-1.06

Вісич О. А.,
аспірант кафедри теорії літератури
та зарубіжної літератури
Волинського національного університету
імені Лесі Українки

Нон-фініто в текстах Лесі Українки та Герхарда Гауптмана

*Роботу виконано на кафедрі
теорії літератури та зарубіжної літератури
ВНУ імені Лесі Українки*

У статті аналізується інтерпретація феномену незавершеного в доробку Лесі Українки та Герхарда Гауптмана. На основі текстів двох письменників простежується тенденція формування модерного типу художнього мислення – нон-фініто.

Ключові слова: незавершене, нон-фініто, творчий процес, тип творчості.

Висич А. А. Нон-фінито в текстах Лесі Українки и Герхарда Гауптмана. В статті аналізується інтерпретація феномена неоконченого в наслідки Лесі Українки и Герхарда Гауптмана. На основі текстів обох письменників прослідковується тенденція формування модерного типу художественного мислення – нон-фінито.

Ключевые слова: неоконченное, нон-фінито, творческий процес, тип творчества.

Visych O. A. The Non-finito in Texts of Lesya Ukrainka and Gerhard Hauptman. The article deals the interpretation of concept non-finito in artistic creation of Lesya Ukrainka and Gerhard Hauptman. It's analyzed the tendency of formation of a modern type of creative minding – non-finito – on the base of their texts.

Key words: unfinished, non-finito, creative process, kind of creation.

Постановка проблеми. Естетична концепція модернізму, епохи що уникала закінчення, базувалася на протесті проти жанрової загнаності в рамки канону. Митці “ніби втратили здатність завершувати твори” [2, 16] і повсякчас поверталися до художнього осмислення проблеми неможливості кінця. Водночас змінювалися критерії цілісності художнього твору. Відтепер важливішою вважається не кількісна (наявність початку, середини та кінця), а якісна оцінка тексту з акцентом на естетику. Фактично відбувалося формування нового типу художнього мислення, який доцільно назвати терміном “нон-фінито”, введеним у ХХ столітті.

Сучасний діапазон значень “нон-фінито” доволі широкий: від мистецького засобу до авангардної теорії мистецтва. Джеремі Анджиер, професор Нью-Йоркської Академії мистецтв, у статті “Творчий процес у світлі нон-фінито” (“The Process of Artistic Creation in Terms of the Non-finito”, 2001) наполягає на тому, що нон-фінито є ознакою художньої манери митця, готовий твір якого втілює частку авторського задуму у безмежжі природного (божественного) матеріалу [4]. Свого часу про це явище висловився Юрій Лотман, характеризуючи специфіку творчості: “Будучи просторово обмеженим, витвір мистецтва є моделлю безмежного світу” [1, 567].

Твір нон-фініто має високий ступінь відкритості, інтерпретаційної можливості. Його форма насамперед є наслідком опору матеріалу, певної авторської безпорадності, відмовивідідеологічних або естетичних схем, які напрошуються, і, вірогідно, усвідомлення якоїсь іншої завершеності, фіналу, що не дається реалізації на цьому етапі. У певному розумінні можна назвати творців нон-фініто більш чесними перед внутрішнім задумом та творчим процесом. У ситуації, коли канон неспроможний задовольнити концептуально-естетичні потреби автора, а нової форми ще не існує, він відмовляється від формального прилаштування до загальних правил. Твір нон-фініто може служити сигналом про назрівання новітнього методу. Важливо, що нон-фініто не є поодиноким художнім засобом, формою, фактом незакінченості окремого твору, але типом художньої свідомості, що характеризує як індивідуальний стиль, так і культурну епоху.

Виклад основного матеріалу. Найяскравішим втіленням феномену нон-фініто в українській модерній літературі є творчість Лесі Українки. Письменниця піддавала серйозній рефлексії літературні досягнення другої половини ХІХ – початку ХХ століття. Намагаючись оцінити своєрідність пошуків драматургів, вона не могла не звернути увагу на формування нового художнього мислення з гострим відчуттям нон-фініто, що певною мірою реалізувалось у творчих концепціях майстрів нової хвилі, зокрема в доробку Г. Ібсена, М. Метерлінка і особливо Г. Гауптмана.

Видатний німецький драматург Герхард Гауптман (1862–1946) увійшов в історію світового письменства як лідер стильових шукань кінця ХІХ – початку ХХ століття. Натуралізм, символізм, неоромантизм, фантасмагорія Г. Гауптмана спонукали новаторські експерименти європейського театру. Особливо популярними були п'єси “Самітні”, “Ткачі”, “Затоплений дзвін”, “Перед заходом сонця”, “Піднесення Наннеле”, “Флоріан Гейер” тощо. Гауптман плідно працював і в інших жанрах, отримав визнання як поет і романіст, але

найбільш оригінальною була його драматургічна спадщина. 1912 року письменник отримав Нобелівську премію на знак визнання плідної, різноманітної і видатної діяльності в галузі мистецтва драми. Леся Українка прислужилася популяризації Герхарда Гауптмана серед російськомовних читачів, переклавши його п'єсу "Ткачі". Письменниця мала намір перекласти "Ткачі" й українською мовою, але розпочату робота вона не завершила. Літературознавці давно звернули увагу на суголосність деяких мотивів та новаторських прийомів у творчості Лесі Українки і Г. Гауптмана. Особливо їхній доробок споріднювала неоромантична концепція волі та інтерпретація мистецької проблематики. Нерідко порівнюють "Лісову пісню" з "Затопленим дзвоном", деякі вчені навіть вважають історію Мавки та Лукаша свого роду українською «відповіддю» німецькому авторові. Варто звернути також увагу на суголосність драми "Руфін і Прісцілла" (1911) Лесі Українки та "Грецької весни" (1908) Г. Гауптмана, у якій він пропонує свою версію протиріччя між прихильністю до християнських традицій і потягом до язичництва античної культури. Робітничі образи і стилізація класової боротьби поєднують п'єсу "Ткачі" Гауптмана з "Осінньою казкою" Лесі Українки. Деякі моменти Гауптманової біографії можна впізнати в головному героєві драматичної поеми української письменниці "У пущі", оскільки відомо, що в молодості німецький драматург захоплювався скульптурою, деякий час жив в Італії, де вивчав мистецтво ренесансу. Творча спадщина Г. Гауптмана стала значною базою для пошуків модерного творчого методу, вільного від канонів цілісності та готового прийняти незакінченість як повноцінну художню форму.

Близькою проблема незавершеного була і для Лесі Українки, якої вона торкалася, зокрема, у ряді листів, відгукуючись про твори своїх сучасників. Нерідко письменниця вдається до аналогій з ситуаціями, що репрезентують творчий світ Гауптмана. Спорідненою була Лесі Українці рецепція безперервної всепоглинаючої творчості, що насправді рідко

коли може дарувати митцеві абсолютне відчуття довершеності, естетичного задоволення. У листі до Ольги Кобилянської письменниця міркує на цю тему, опираючись на гауптманівські образи: “Що значить признання цілого світу, коли автор сам не вірить в свою силу? Чи пам’ятаєте трагічний діалог майстра з жінкою в «*Versunkene Glocke*» Hauptmann’a, де жінка вмовляє його, що він великий майстер, бо всі люди, всі авторитети сказали, що його твір – вінець всіх творів, але майстер з розпачливою одвагою відповідає: «*Nein, mein Werk war schlecht – ich weiss, ich fühl’es!*» (Ні, мій твір був невдалий – я це знаю, я це відчуваю!)” [3, XI, 110].

Особливості нової європейської драми у перспективі безкінечності Леся Українка осмислює у своїх літературно-критичних статтях. Заслуговує уваги стаття “«*Михаэль Крамер*». Последняя драма Гергарта Гауптмана”, де Леся Українка виражає захоплення твором німецького письменника і підкреслює його неканонічність: “Он сам не сделался корифеем, потому что ему подражать нельзя: он не создал ни одного шаблона, он сам себе не подражает” [3, VIII, 134]. Однак незалежність від художніх моделей не позбавляє драматурга від наскрізних тем, що не вичерпуються в одному творі. Так, на думку Лесі Українки, наскрізною темою у творчості Гауптмана є мотив одинака, що варіюється у більшості драм письменника. Зокрема, трагічність самотності героїв драм “*Самотні люди*” та “*Затоплений дзвін*” авторка пояснює тим, що обидва герої – Ганс Фокерат та майстер Генріх невдахи, “люди переходного времени и переходной психологии, мучительно бьющиеся между своими высокими замыслами и бессилием воплотить их в конкретные формы” [3, VIII, 137]. Леся Українка зауважує, що самотні Гауптмана відзначені печаттю перехідності, відсутності цільності. Причому таке враження від твору залишається навіть коли п’єса закінчується “благополучно”.

Особливо вирізняється трагічна самотність головного героя драми “*Михаэль Крамер*”, однією з провідних тем якої є тема довершеності мистецтва. Крамер, за словами Лесі

Українки, більше філософ, ніж художник, гостро переживає власну нездатність втілити свій задум: “Ничего не выходит у этого старого хрыча. Иногда он что-то видит, даже чувствует – потом хватает шпатель и все прочь соскребывает!” [3, VIII, 142]. Перфекціонізм, прагнення завершеності, однак, не заважає Крамеру помітити непересічний талант в незакінчених ескізах та етюдах свого сина. Прикметно, що, аналізуючи драму, Леся Українка раз-по-раз, у певному розумінні, зачіпає феномен незавершеного. Зокрема, авторка статті відзначає відкритість фіналу твору, що закінчується питанням “Що ж нарешті буде?”. Причому Леся Українка моделює ймовірні інтерпретації такого кінця в залежності до мистецької концепції містицизму або реалізму. Цікавим є актуалізований дослідницею фрагмент твору, де Міхаель Крамер наважується показати свою картину про Спасителя колишньому учневі. Той, вражений величиною та разом з тим недовершеністю творіння, проголошує: “Великая неудача иногда больше значит, чем самая лучшая удача” [3, VIII, 143].

Очевидно, що у творі Г. Гауптмана “Міхаель Крамер” знаходимо інтуїтивне художнє втілення концепції нон-фініто, як і у драмі “Затонулий дзвін”. Причому сюжетна та образна модель останньої драми особливо яскраво відлунує у драматичній поемі Лесі Українки “У пущі”, творі, що є мистецькою інтерпретацією феномену нон-фініто. В обох текстах розкривається проблема мистецтва, його призначення та форми. Герої драм, опинившись у середовищі кількох конфліктних протистоянь: мистецтво як мрія і дійсність, старий і новий світ, культура і природа, громада і особистість, страждають від неможливості повноцінно втілити власний мистецький задум. Однак Леся Українка вдається до детальнішого аналізу специфіки творчого процесу.

Внутрішній сюжет твору можна розглядати як своєрідну трансформацію митця, що постійно роздвоюється між моральним обов’язком перед іншими і власним прагненням до

творчої праці. Непоодинокі сцени роботи майстра розкривають психологію його творчого процесу і є міркування над питаннями естетики. Важливою деталлю художнього світу Річарда є те, що його майстерні – це багатофункціональні кімнати. Так у Масачусетсі це хата, що “має вигляд не то скульпторської студії, не то робітні гончара”, в якій “багато недокінченої роботи” [3, V, 10]. У Род-Айленді помешкання Річарда служить і шкільною кімнатою і майстернею. Власне, в інтер’єрі Леся Українка закладає ознаки душевної колізії талановитого скульптора, що мусить підпорядковуватися міщанському приземленому оточенню.

У творі наявні щонайменше три скульптури, які можна зарахувати до категорії нон-фініто. Перша з них – незакінчена фігурка, яку Айрон взяв з собою до Америки на згадку про Венецію. Статуетка стане єдиною пуповиною, що пов’язує його з богемним минулим. Саме вона справляла враження справжнього шедевра. Любуючись нею, один з героїв знаходить таке пояснення талановитій роботі: “...се, що тут мене чарує, – (показує на фігурку) – мрія” [3, V, 131]. Очевидно, це багатогранне поняття включає в себе і пристрасне бажання створити унікальний, довершений твір. Свого часу молодий Річард подавав неабиякі надії. В Академії очікували, що, міг би стати “другим Бонаротті”, дорівнятись “славі Донателла”, але насправді його талант майнув метеором. Знаково, що Леся Українка порівнює Айрона з цими двома скульпторами, які зародили нон-фініто в мистецтві.

Ще один злет Річарда Айрона позначається талановитою роботою, що не була закінчена з інших причин. В Америці скульптора привабила екзотична врода туземки, яка надихнула його на новий задум. Читач має змогу спостерігати за пошуками митця. Слід зазначити, що робоча модель Річарда дуже нагадує творчу лабораторію самої Лесі Українки, для якої була характерна специфічна парадигма написання твору. Умовно це можна оформити у схему з такими етапами: задум – підготовча робота

(збирання/накопичування матеріалу), – етап “забування” – “атака” образів – “несамовите” писання – етап ретельного редагування.

Свій задум Річард виношував довгий час: “Шукав я цілий рік, знайшов – сьогодні”, – говорить він своєму другові скульптору Джонатану [3, V, 51]. Прискіпливий підхід до матеріалу та техніки все ж не привів до надміру раціоналізму. Скульптору Айрону властиво довіряти інтуїції, ірраціональному, і коли Джонатан звертається до нього за порадою, як краще найточніше втілити біблійний образ в скульптурі, то Річард радить закрити книгу і йти за натхненням. Саме такою інтуїтивною, натхненною є робота над статуєю дівчини-індіанки, що супроводжується швидкими рухами, в яких “видно запал, екстаз” [3, V, 49]. Герой зізнається:

Давно вже так я серцем не горів, як отепер.

Здається, день і ніч не відступав би від роботи! [3, V, 51].

Однак, мистецький твір скульптура пуритани вважали гріховним, прирівнюючи ліплення до творення ідола. Здичавіння штовхає людей на злочин: скульптуру знищують разом з ескізами. Втрата роботи, що творилась так натхненно, зламала Айрона, який перестав вірити в свої сили. Знаково, що в розмовах часом з’являються алюзії на твори нон-фініто. Особливої уваги заслуговує суперечка з Магістром та Органістом, під час якої Річард згадує Венеру Мілоську, яка попри свою незакінченість існує в історії мистецтва як повноцінна та довершена цінність.

Варто зазначити, що і в творі Гауптмана, і Лесі Українки фігурують подібні другорядні персонажі: пастор, шкільний вчитель, циркульник – у “Затопленому дзвоні” та проповідник, магістер, органіст – у “У пущі”, котрі представляють різні площини переважно опозиційного світу щодо головних героїв. Проте найбільшою перепорою, особливо у випадку Річарда Айрона ставали внутрішні боріння.

Власні мистецькі пошуки скульптор продовжує і тривалий час намагається втілити свою давню ідею, але йому не вдається досягнути бажаного, в результаті тривалих творчих мук появляється лише “невеличка нескінчена статуя жінки”, яка здається незугарною і жахаючою:

*Стоїть якась фігура одинока,
мов пам'ятник могильний... [3, V, 102]*

Випадковий критик Антоніо вбачає причину вимученості у тому, що Айрон надто раціоналістично її ліпить:

*...ви дали над нею
запанувати розмислу, що видно
вагання в сьому творові... [3, V, 103].*

Річард пояснював свою поразку тим, що “сам... вимучений вкрай” [3, 128]. Робота без натхнення приносила тільки муку і розчарування. Автор вів постійну війну з матеріалом, але він опирався йому. Монолог Айрона наодинці з статуєю є яскравою ілюстрацією кризи, яка ілюструє феномен нон-фініто.

Річард Айрон розуміє, що цю роботу він навряд чи завершить. Антоніо на питання “А се ви хутко маєте скінчити?” отримує відповідь: “Раніше, мабуть, путь моя скінчиться” [3, V, 125].

Провівши земляка, митець залишається сам-на-сам зі своєю незакінченою скульптурою. Але тепер вона йому здається ще страшнішою, “потворою”, “мертворожденною”, “бридкою”. Але і сил знищити її він не знаходить в собі. Як будь-який мистецький витвір, незавершена робота також займає своє місце в доробку художника, принаймні як “дитя ... розпачі і туги”. Відтак раціоналізм перемагає, причому не внаслідок внутрішньої еволюції мистецьких візій Річарда, а в результаті його зламу перед суспільством. Від колишньої парадигми залишається лише останній найбільш раціоналістичний етап творчості – ретельне редагування, яке власне замінює для Річарда саму творчість.

Висновки. Отже, у драматичній поемі “У пущі” наявне художнє осмислення природи незавершеного. Леся Українка

подає кілька варіантів творів нон-фініто, що мають різні причини нереалізації. Якщо перша скульптурка виконувалася Річардом Айроном як ескіз, мрія про майбутній великий твір, а відтак є зразком фрагментарного жанру, друга натхненна статуя туземки незавершена, зруйнована зовнішніми чинниками, то остання робота майстра – результат складних духовних та естетичних процесів. Тут акт творчості об'єднував і болісні філософські роздуми щодо призначення мистецтва, і боротьбу раціональних та ірраціональних підходів творення, і невдале протистояння опору матеріалу. Глибина та психологічна точність, з якою Леся Українка підійшла до висвітлення теми незавершеного, дають підстави стверджувати, що цей феномен був близький не тільки для тематики конкретного твору, але й до специфіки всієї творчості письменниці.

Прискіплива увага до естетичних проявів нон-фініто у творчості Лесі Українки та Гауптмана переконливо свідчить про загальноєвропейські тенденції розвитку драми. Означений феномен розкривається як в художній рецепції мистецької творчості, так і в структурі драматичних текстів обох письменників. Перспективним є подальше зіставлення їх творчих методів у світлі нон-фініто на прикладі інших творів Лесі Українки та Герхарда Гауптмана.

Література

1. Лотман Ю. Семиосфера / Ю. Лотман – С.-П. : Искусство, 2004. – 704 с.
2. Пиралишвили О. Проблемы «нон-финито» в искусстве / Отар Пиралишвили. – Тбилиси : Холвнеба, 1982. – 246 с.
3. Українка Леся. Зібрання творів у двадцяти томах / Леся Українка. – К.: Наук. думка, 1975–1979.
4. Angier J. The Process of Artistic Creation in Terms of the Non-finito. [Електронний ресурс] / Jeremy Angier. – New-York. – 2001. – Режим доступу до статті : <http://www.machinegraphics.com/writings/non-finito/non-finito.html>.